

Миладин М. ШЕВАРЛИЋ

НОВА УЛОГА САВЕТОДАВНЕ СЛУЖБЕ У РАЗВОЈУ СЕЛА – СТУДИЈА СЛУЧАЈА: СРБИЈА –

1. УВОД

У условима доминације ситних породичних газдинстава која карактеришу пољопривреду Србије, поред других аграрних институција чији је значај у мањој мери релевантан, две врсте организација представљају неопходне стожере њиховог развоја. То су, по мишљењу аутора овога рада, *пољопривредна саветодавна служба* (у даљем тексту: *ПСС*) и *земљорадничке задруге*.

ПСС је прошла кроз више етапа свога деловања које су захтевале одговарајуће организационо и друго прилагођавање у складу са амбијентом привређивања и улогом коју је пољопривреда имала у појединим периодима привредног и друштвеног развоја наше земље. Стога се и данас, у етапи која представља „првобитну акумулацију капитала” по други пут у нашој пољопривреди, поставља питање каква нам је ПСС потребна у условима када пољопривреда Србије поприма све израженије атрибуте изразите поларизације између доминантног броја ситних породичних газдинстава без активних пољопривредника и са углавном натуралном пољопривредном производњом, преко релативно још увек значајног броја газдинстава средње величине (по нашим „стандардима”) која имају активне пољопривреднике и теже да се трансформишу у тзв. фармерска газдинства, до релативно малог броја економски изузетно моћних агробизнис фирми које су израсле или се очекује да ће израсти на „крилима еуфорије” постсоцијалистичке приватизације финансијски девастираних друштвених пољопривредних предузећа и већ

увелико методима „буразерске економије” приватизоване имовине земљорадничких задруга.

Зато се, као основано, поставља све актуелније питање од круцијалног значаја за реструктурирање ПСС у Србији: „*Да ли нам је потребна ПСС и ако јесте како она треба да буде организована и финансирана или нам је потребна мултифункционалнија саветодавна служба за све аспекте руралне економије и равномернији регионални развој руралних подручја Србије?*”

2. ХРОНОЛОГИЈА РАЗВОЈА ПСС У СРБИЈИ

У свом развоју од конституисања средином XIX века до данас, ПСС у Србији прошла је кроз неколико етапа које се међусобно разликују по месту и улози ПСС у развоју пољопривреде и села, начину организовања и финансирања и другим релевантним обележјима њеног функционисања.

2.1. Конституисање ПСС у Србији: Осврт на почетак

Почетак институционализације ПСС у Србији одвијао се у постфеудалном амбијенту са доминантном улогом села и пољопривреде у друштвеном и привредном развоју земље. Тадашње село карактерисали су процеси распада *породичних задруга*,¹ као облика колективног живота и рада породичних сродника у условима екстензивне пољопривредне производње и вишевековне турске владавине. Снага сељачких газдинстава у Србији исказивала се у то време демографским (*број пореских глава*)² и пољопривредним показатељима (*плуг или дан орања*,³ *мотика винограда*,⁴ *коса ливаде*⁵ и ста-

---

¹ И поред више наредби о забрани деоба *породичних задруга* које су издали Карађорђе (1808. и 1812) и Милош Обреновић (1836), под утицајем индивидуалистичког духа који се убрзано ширио са развојем робно-новчане привреде, *Расписом* од 18. фебруара 1849. године допуштена је деоба *задруга* као наслеђа физичке, материјалне и моралне заштите из периода вишевековне турске владавине. Више о томе у *Јовановић А.* (1898:39).

² Србија је у то време имала око 270.000 пореских глава, од чега око 200.000 земљорадника у селима, а 70.000 варошана и осталих који немају имања. Више о томе у *Петровић Ј.* (1930: 96).

³ *Плуг* или *дан орања* односно *дан ораће земље* је оријентациона јединица мере која се обрачунавала као 1600 квадратних хвати (*Петровић Ј.*, 1930:

бло шљива).⁶ Економску слабост и кредитну презадуженост сељачких газдинстава у тој фази робно-новчаних односа у Србији потврђује и неопходност установљивања (пољо)привредног минимума – окућја – у време прве владе књаза Милоша Обреновића (1836)⁷ и касније обнове прописа о тој установи (1861,⁸ 1873.⁹ и 1898).¹⁰

↵

92), односно као 0,365 ha (*Јакшић В.*, 1873) или 0,357 ha (*Закон о мерама* од 1. децембра 1873. године) – према *Цвијетић Л.* (1984:17). Међутим, према *Пољопривредном приручнику* (1958:9) и *Приручнику из економике пољопривреде* (1964:9) *1 плуг земље или дан орања* = 4.000 m² = 40 ари = 0,4 ha.

⁴ *Коса ливаде* = 0,218 ha (*Јакшић В.*, 1873) – према *Цвијетић Л.* (1984:17). Међутим, према *Пољопривредном приручнику* (1958:9) *1 коса траве* = 2.500 m² = 25 ари = 0,25 ha.

⁵ *Мотика винограда* = 0,058 ha (*Јакшић В.*, 1873) – према *Цвијетић Л.* (1984:17). Међутим, према *Пољопривредном приручнику* (1958:9) и *Приручнику из економике пољопривреде* (1964:9) *1 мотика* = 800 m² = 8 ари = 0,08 ha.

⁶ Према *Цвијетић Л.* (1984:17), и поред значајних разлика по појединим местима и окружјима, у 2.170 насеља обухваћених Сумарником коншкрипције (пописа) из 1834. године у Србији је "на једног сеоског становника долазило 0,6 плугова орања, 0,7 коса ливада, 0,24 мотика винограда и 20 стабала шљива."

⁷ Указом Но. 2118 од 29. маја 1836. године књаз Милош је прописао да „у селима на кућу, баштину, два вола и краву, нико се задужити не може нит ће се интабулација на речена добра учињена и пред каквим судом за правилну признати ...”, чиме је инагурисано начело да се *баштина* као неотуђиви део задружног имања не продаје.

Установа слична *окућју* књаза Милоша Обреновића (1836) после три године (1839) донета је и у држави Тексас, а *Уредбом* бана Јелачћа (1848) граничарска неотуђива баштина утврђена је на 3 јутра земље. Више о томе у *Петровић Ј.* (1930:88-105).

⁸ *Ibid*, стр. 92: Установа *окућја* у Србији је поново заведена *Решењем* од 27. маја 1961. године којим је прописано да „кад тежак има само кућу с плацем, она му се не може продати, ако њена вредност није већа од вредности два дана орања у атару истог села; и да се у случају продаје задружног имања, има за сваку пореску главу, плаћала она данак или не, оставити по два дана ораће земље.”

⁹ *Ibid*, стр. 94-99: Народна скупштина је по трећи пут у Србији разматрала заштиту установе *окућје* и 23. децембра 1873. године усвојила § 471 *Грађанског поступка* (ступио на снагу 1. јануара 1874. године) који прописује да се „земљоделцу не може продати 6 (шест) дана ораће земље, кућа са плацем од ½ дана ораће земље и алат за дугове ако нема деце, а ако ових има, онда 9 плугова земље са приходом, кућа са плацем од ½ дана орања и алат.

↵

Прве институције као угледни „расадници иновација” у услови-ма неразвијене пољопривреде Србије, како то наводе *Sevarlic M. et al.* (1999:146), датирају од почетка друге половине XIX века, када су основани:

– 1851. године – *Државна економија* у Топчидеру (Београд) и *Ер-гела* у Љубичеву (Пожаревац);

– 1852. године – *Сточарски завод* у Добричеву (Ћуприја) и

– 1853. године¹¹ – *Земљоделска школа* у Топчидеру (Београд) – ко-ја је радила до 1859. године¹² и Србији подарила првих 200 школо-ваних „агронома” едукованих по двогодишњем програму са мотом „*Агрономи да уче народ бољем раду и да га надзиравају!*”

Такође, 1853. године уведена је и *настава пољопривреде* на Вели-кој школи у Београду (1853-1863). Пре тога, држава је од 1846. годи-не „слала питомце да студирају пољопривредне науке у Немачкој – у Алтенбергу, Хохенхајму, а касније у Беч и друге земље.”¹³

У истом периоду, према *Смиљанић К.* и сар. (1987 : 2-3), отпочело је организовање изложби иностраних раса стоке у Србији, форми-рање државних расадника и акција оплемењивања воћака и винове лозе, оснивање окружних пољопривредних станица и пропагирање гајења детелине.

2. 2. ПСС у Србији до Другог светског рата и допринос СПД-а

Посебан допринос развоју пољопривредне службе у Србији да-ло је *Друштво за пољску привреду* (1869) – касније трансформиса-но у *Српско пољопривредно друштво* (у даљем тексту: *СПД*) које је успело да окупи око 40.000 чланова у 200 подружница, а радило је до 1946. године. Друштво је финансијски потпомагала држава као

⇒

¹⁰ *Ibid*, стр. 115: Допуном тачке 4а § 471 *Грађанског поступка* Скупшти-на је 14. јула 1898. године прописала да се земљораднику за дуг не може про-дати ни следећа домаћа стока: „кобила са ждребетом до године дана, крава или биволица са телетом односно биволчетом до године дана, десет оваца, пет свиња, пет коза.”

¹¹ Исте године уведена је и настава пољопривреде на Великој школи у Бе-ограду (1853-1863).

¹² Шездесет година Пољопривредног факултета Универзитета у Београ-ду 1919-1979 (Главни и одговорни уредник *проф. Др Виден С. Ранђеловић*), Београд – Земун 1979 стр. 5.

¹³ *Ibid*, стр. 6.

своје саветодавно тело које је преко својих подружница популаризовало код сељака нове методе рада у пољопривреди. У том циљу Друштво је основало своје *Огледно добро* (1869) и *Расадник* (1872) у Шапцу – где су извршене и прве агрохемијске анализе, организовало прве земаљске (пољо)привредне изложбе у Београду (1870) и Крагујевцу (1874) – које од 1879. године постају редовне годишње изложбе у Београду, као и бројне друге изложбе и такмичења (нпр. орача). Његови предавачи држали су стручна и популарна предавања и курсеве (нпр. калемарски), учествовали су у антифилоксерској акцији ради заштите и ревитализације уништених винограда, као и борби против губара, пероноспоре и шљивине штитасте ваши, оснивању дечјих клубова и омладинских дружина за популаризацију пољопривреде, припреми аграрних закона, руковођењу станицом за дораду семена, додељивању награда за примену агротехничких и зоотехничких мера.¹⁴

Посебан значај за развој пољопривредног саветодавства у Србији у периоду до Другог светског рата имале су активности *Српског пољопривредног друштва* у погледу:

– покретања и издавања часописа *Тежак* (1869), популарне годишње публикације *Пољопривредни календар* (1882), часописа *Пољопривредни гласник* (1899);

– оснивања *средњих и нижих пољопривредних школа*: *Земљоделска школа* у Пожаревцу (1872-1882), *Ратарска школа* у Краљеву (1882), *Школа за винодеље и воћарство* у Букову (1891), *Ратарска школа* у Шапцу (1906), а затим *практичне пољопривредне школе* у Туприји и Лесковцу, и нарочито *Пољопривредног факултета* у Земуну (1919)¹⁵ и *Ветеринарског факултета* у Београду (1936);¹⁶

---

¹⁴ Више о томе: *Срдановић-Бараћ О.* (1970:617-618).

¹⁵ *Шездесет година Пољопривредног факултета Универзитета у Београду 1919-1979* (Главни и одговорни уредник проф. Др Виден С. Ранђеловић), Београд – Земун 1979, стр. 5: „План о организацији Пољопривредног факултета израђен је и објављен у посебној публикацији, 1909. године. Међутим, због балканског и Првог светског рата одложена је реализација оснивања пољопривредног факултета.”

Пољопривредни факултет имао је два смера: *пољопривредни* и *шумарски* – који се 1946. године издвојио у засебан истоимени факултет и преселио на нову локацију у Београду (данас: општина Чукарица).

¹⁶ Данас *Факултет ветеринарске медицине* у Београду и једина високошколска институција за образовање ветеринара у Србији – до оснивања смера *Ветеринарска медицина* на Пољопривредном факултету у Новом Саду (2000).

– оснивања *огледних пољопривредних станица* као нпр. *Пољопривредне хемијске и огледне станице* – Београд, 1898. – која је потом више пута мењала назив а од 1961. године носи садашњи назив *Институт за земљиште*,...

– популарисања и оснивања *земљорадничких задруга* (прва у Вранову – Смедерево, 1894) и *Главног савеза српских земљорадничких задруга* (1895); и

– популарисања и оснивања *специјализованих удружења произвођача* (нпр.: *Савез пољопривредних удружења Дунавске бановине* – Нови Сад, *Српско пчеларско друштво* – Београд, *Централно пчеларско друштво Војводине* – Нови Сад, *Удружење произвођача шећерне репе* – Београд, *Друштво банатских одгајивача племенитих врста голубова, пернате живине и зечева* – Зрењанин...) и *стручњака* (нпр.: *Удружење југословенских агронома* – Београд, 1918. – које се 1929. ујединило у *Савез удружења југословенских агронома* а 1940. децентрализовало у *Српско агрономско удружење* – као претеча данашњег *Друштва пољопривредних инжењера и техничара Србије*).

Развоју пољопривредне службе у то време посебно је допринело потписивање *Међународне конвенције за изједначавање метода држања генолошких књига за стоку* (Рим, 1936)¹⁷ и касније оснивање *Централне установе Југославије Herdbook* као претече послератног *Завода за селекцију стоке и матично књиговодство Србије* (1952) – касније прерастао у *Институт за примену науке у пољопривреди* – који од 1992. године врши функцију *Републичке пољопривредне службе*.

Такође, у време Краљевине Југославије основано је и више пољопривредних станица као нпр. *Огледна станица за производњу и оплемењивање биља* – *Крушевац*, 1932 (од 1961. *Завод за крмно биље*, данас у саставу *Института за истраживања у пољопривреди „Србија”* – Београд), *Пољопривредна огледна и контролна станица* – Нови Сад, 1938 (од 1961. *Покрајински завод за пољопривредна истраживања*, а од 1961. *Институт за пољопривредна истраживања*);

---

¹⁷ Краљевина Југославија била је једна од потписница међу 13 европских односно укупно 20 земаља у свету.

2. 3. ПСС у Србији после Другог светског рата: Од спречавања „кулаштва” до „постсоцијалистичке приватизације”

После Другог светског рата пољопривредној служби није придавана одговарајућа пажња због „страха од ренесансе кулака” у време спровођења општепознатих аграрно-политичких мера (*Закон о аграрној реформи и колонизацији* – 1945, *Закон о пољопривредном земљишном фонду општенародне имовине и додељивању земље пољопривредним организацијама* – 1953) са којима су, поред примене других релевантних мера, фаворизовани тадашњи државни и задружни (углавном *сељачке радне задруге* – СРЗ) сектор у нашој пољопривреди.

Међутим, после *Уредбе о реорганизацији сељачких радних задруга* (1953) и нарочито *Резолуције о перспективном развоју пољопривреде и села* (1957) започео је процес ревитализације пољопривредне саветодавне службе са циљем да врши „трансфер између науке и праксе”. Улогу непосредне имплементације научних сазнања у пољопривредну праксу преузеле су *пољопривредне станице, заводи и институти* – чији је рад координирао *Републички центар пољопривредне службе*, а на савезном нивоу постојао је *Југословенски центар за пољопривреду и шумарство* са седиштем у Београду.

Основни задатак стручњака у тадашњој ПСС огледао се у увођењу минералних ђубрива, хибрида кукуруза¹⁸ и другог семенског и садног материјала у пољопривредну праксу, као и у унапређењу сточарске производње применом вештачког осемењавања и других мера селекције.

Поред *пољопривредних станица* које су своје услуге уговарале са земљорадничким задругама, пољопривредним комбинатима и општинама, поједини крупнији пољопривредни комбинати оснивали су своје *развојне службе* – које су координирале рад пољопривредних стручњака у комбинату и пружале стручне услуге кооперантима – произвођачима сировина за упошљавање углавном пре-димензионираних прерађивачких капацитета различитих облика организовања интегрисаних субјеката друштвеног сектора пољо-

---

¹⁸ Према *Новак И.* (1970:614) – подаци из 1966. године, у Војводини, где је свака општина имала пољопривредну станицу и задругу, 78% површина кукуруза засејава се хибридном семеном, док се у општинама које немају пољопривредну службу хибридном семеном засејавало 7-30% површина под кукурузом.

привреде.¹⁹ Неки од тих комбината оснивали су своје *истраживачко развојне јединице / центре*²⁰ или чак и своје *научне институте* – као што је нпр. *ПКБ – Институт за научна истраживања „Агроекономик”* – Падинска Скела, Београд (1964).²¹

У том периоду формиран су бројни *научноистраживачки институти*²² и образовне институције (*средње*²³ и *више пољопривред-*

¹⁹ Форме организовања комбината биле су: ПИК – пољопривредно-индустријски комбинати, АИК – агроиндустријски комбинати, ИПК – индустријско-пољопривредни комбинати, ППК – пољопривредно-прерађивачки комбинати, ПТК – пољопривредно-трговински комбинати.

²⁰ То су нпр.: *Агроразвој* – Ниш (данас врши послове *подручне пољопривредне службе* на подручју општина: Ниш, Алексинац, Гаџин Хан, Дољевац и Сврљиг), *Завод за шећерну репу* – Алексинац, *Уљарице* – Београд.

²¹ У периоду 1991-1995. година овај Институт је био самосталан, а затим је поново реинтегрисан у пословни систем Кооперације ПК „Београд” и данас поново има статус *института у саставу предузећа*.

²² Институт за заштиту биља – Београд, 1945. (данас: Институт за заштиту биља и животну средину); Институт за повртарство – Смедеревска Паланка, 1946. (данас: Завод за семенарство у саставу Института за истраживања у пољопривреди „Србија” – Београд); Институт за воћарство – Чачак 1959 (основан 1946. као Завод за воћарство и прераду воћа; данас: Завод за воћарство и виноградарство у саставу Института за истраживања у пољопривреди „Србија” – Београд); Институт за кукуруз – Земун Поље, 1961 (основан 1946-те као Ратарска станица); Савезни завод за механизацију пољопривреде – Земун Поље, 1947 (од 1961. послује као Институт за механизацију пољопривреде а 1996. се припојио Институту за кукуруз); Институт за виноградарство и воћарство – Сремски Карловци, 1947; Институт за проучавање лековитог биља – Београд, 1948; Институт за сточарство – Нови Сад, 1950; Ветеринарски институт – Нови Сад, 1950; Институт за сточарство – Земун, 1952; Институт за млекарство – Нови Београд, 1952. (данас: ЈП Завод за млекарство); Завод за виноградарство и воћарство – Ниш, 1953; Институт за дуван – Београд, 1953; Институт за економику пољопривреде – Београд, 1954; Југословенски институт за хигијену и технологију меса – Београд, 1955. (данас: Институт за хигијену и технологију меса); Институт за примену нуклеарне енергије у пољопривреди, ветеринарству и шумарству – Београд, 1959; Институт за превентивну ветеринарску медицину – Београд, 1961; Институт за проучавање лековитог биља „Др Јосиф Панчић” – Београд, 1948...

Већи број раније формираних научноистраживачких организација у Србији интегрисан је у *Институт за истраживања у пољопривреди „Србија”* – Београд, у чијем саставу данас послују као *заводи за: повртарство* – Смедеревска Паланка, *крмно биље* – Крушевац, *стрна жита* – Крагујевац, *воћарство и виноградарство* – Чачак, *кромпир* – Гуча, (...).

не школе,²⁴ пољопривредни факултети²⁵ – чији су кадрови пружали саветодавне услуге пољопривредним произвођачима и руково-

џу

²³ Према Конкурсу за упис ученика у средње школе за школску 2002/03. годину (Просветни преглед, Београд, специјални број), у Србији постоји 34 специјализоване средње школе за пољопривредна, ветеринарска и прехрамбено-технолошка занимања (Зрењанин, Нова Црња, Вршац, Ковин, Панчево, Бачка Топола, Црвенка, Сомбор, Бач, Футог, Рума, Сремска Митровица, Обреновац, Палилула – ПКБ, Рековац, Свилајнац, Пожаревац, Пожега, Сјеница, Ваљево, Шабац, Александровац, Краљево, Буково, Књажевац, Лесковац, Врање, Сурдулица, Пирот, Житорађа, Прокупље, Алексинац, Ниш и Липљан), као и 26 других средњих школа у чијем саставу постоје одељења за пољопривредна, ветеринарска и прехрамбено-технолошка занимања (Кањижа, Кикинда, Чока, Зрењанин, Суботица, Врбас, Нови Сад, Шид, Барајево, Гроцка, Земун, Чукарица, Крагујевац, Топола, Параћин, Смедерево, Смедеревска Паланка, Богатић, Коцељева, Лозница, Крушевац, Велики Шилеговац, Горњи Милановац, Чачак и Вучје).

²⁴ Виша пољопривредна школа – Шабац (1960; смерови: ратарски и сточарски), Виша пољопривредно-прехрамбена школа – Прокупље (1977; смерови: ратарски, сточарски, воћарско-виноградарски и прехрамбена технологија) – која је једина директно укључена у ПСС Србије као подручна пољопривредна служба за територију општина: Блаце, Житорађа, Куршумлија, Мерошина и Прокупље. Поред наведених, у више места у Србији постоје више школе у чијем саставу стално или повремено постоје одељења, смерови или одсеци за област пољопривреде и прехрамбене технологије. Нпр. у саставу Више техничке школе у Пожаревцу (1979) од 1989. године образују се инжењери пољопривредно-прехрамбене струке, с тим што наизменично (сваке друге године) уписују генерације ратара и прехрамбених технолога – Више о томе у публикацији Арсенијевић Б. и сар. (1994: 8)

²⁵ Поред Пољопривредног факултета у Београду – Земуну (1919; данас има 8 смерова: ратарски, сточарски, воћарско-виноградарски, пољопривредна механизација, заштита биља и прехрамбених производа, земљиште и мелиорације, прехрамбена технологија и агроекономски; више информација: www.agrifaculty.bg.ac.yu), у Србији постоје још три агрономска факултета: Пољопривредни факултет у Новом Саду (1954; данас има 9 смерова: ратарско-повртарски, сточарски, воћарско-виноградарски, заштита биља, пољопривредна техника, уређење и коришћење вода у пољопривреди, хортикултура, агрономија и ветеринарска медицина; више информација: www.roj.ns.ac.yu), Пољопривредни факултет у Приштини (1963; од агресије НАТО у 1999. години дислоциран у Крушевац, данас има 3 смера: ратарски, сточарски и воћарско-виноградарски) и Агрономски факултет у Чачку (1978; данас има 3 смера: општи агрономски, прехрамбена технологија, агробизнис менаџмент) – који је формиран трансформацијом Више пољопривредне школе (1960-1978) – више о томе у раду: Продановић Т. (1995:2-3 и 6-8).

дили организацијама *подручних и Републичке пољопривредне службе* у Србији.

3. ОБЛИЦИ САВЕТОДАВНИХ УСЛУГА У ПОЉОПРИВРЕДИ СРБИЈЕ ОД 1992. ГОДИНЕ

У периоду „постсоцијалистичке транзиције” у пољопривреди Србије односно после доношења *Закона о пољопривредној служби* (1991), егзистирају три врсте даваоца саветодавних услуга, и то су:

– *Саветодавци јавне ПСС* (укључујући и кадрове у 6 специјализованих научноистраживачких института, завода и станица) – који су организовани по територијалном принципу са циљем да преваходно земљорадницима и евентуално другим произвођачима пружају бесплатне савете углавном из технике и технологије пољопривредне производње, с тим што од 2002. године посебно прате и производно-економске параметре за 1.774 одабрана приватна газдинства на подручју централне Србије и Војводине;

– *Стручњаци у задругама, пољопривредним и прерађивачким предузећима* – који су организовани по територијалном или гранском принципу са задатком да пружају такође бесплатне савете за уговорену производњу сировина са задругарима и кооперантима; и

– *Стручњаци у ветеринарским станицама, заводима и институтима* – организовани по територијалном принципу који своје услуге наплаћају корисницима – сточарима.

Поред ПСС, значајну улогу у дифузији знања о развоју пољопривреде и села имају:

– *радио и ТВ емисије о пољопривреди и селу,*²⁶

– *такмичарске манифестације које анимирају сеоске житеље,*²⁷

– *научно-стручне и привредно-туристичке манифестације,*²⁸

---

²⁶ Као нпр.: *Селу у походе* – Радио Београд, *Знање – имање* – РТС Београд, *Бразда* – РТС Нови Сад, *Знање на поклон* – ТВ Б-92 Београд.

²⁷ Попут *Такмичење села Србије* у организацији Културно-просветне заједнице Србије из Београда – које идуће године обележава 30-годишњи јубилеј.

²⁸ Међу којима се, по свом значају и масовности, посебно истичу: *Дани поља* – Институт за ратарство и повртарство – Нови Сад, Институт за кукуруз – Земун Поље, Институт „Тамиш” – Панчево..., *Дани шљиве* – Коштунићи, *Дани брескве* – Гроцка, *Бербе грожђа* – Александровац, Вршац, Властотинце.

– дневни (са повременим чланцима о пољопривреди и селу) и специјализовани недељни листови,²⁹ стручни³⁰ и научни часописи³¹ и друге публикације (брошуре, књиге, монографије, ...).

У ери све динамичнијег развоја електронских комуникација посебну улогу у ширењу информација релевантних за пољопривредне произвођаче имају *web site*-ови, мада су они или недовољно изграђени или, то је чешћи случај – неажурно иновирани са актуелностима из подручја које „покривају”.³² У контексту тога треба истаћи да је, нажалост, *невероватно* али и *истинито* да Републичка пољопривредна служба ни до краја 2002. године још није формирала свој *web site* нити је изграђен *информациони систем* и извршено умрежавање *подручних* и *специјализованих* са Републичком пољопривредном службом.

У периоду после „демократске октобарске револуције” 2000-те евидентан је и допринос иностраних тзв. невладиних организација које у својим донаторским активностима садрже и програме унапређења пољопривредне производње. Ти програми се реализују од 2001. године, а међу њима најзначајнији су пројекти које финансира

---

²⁹ Нпр.: *Пољопривредник* – Нови Сад.

³⁰ Нпр.: *Село* – Београд, *Наше село* – Чачак, *Пољопривредник* – Београд, *Савремени фармер* – Нови Сад, *Сточар* – Нови Сад, *Повртарски гласник* – Нови Сад.

³¹ Нпр.: *Пољопривредне актуелности* – Београд (издаје *Институт за примену науке у пољопривреди* – који врши функцију Републичке пољопривредне службе), *Југословенско воћарство* – Чачак, *Млекарство* – Београд, *Савремена пољопривреда* – Нови Сад, *Acta Agriculturae Serbica* – Чачак, *Ecologica* – Београд, *Агроекономика* – Нови Сад, *Економика пољопривреде* – Београд.

³² Као што су нпр.: општи (нпр. www.serbiafood.co.yu, www.zzzzsu.org.yu), привредних комора и задружних савеза (www.pkj.co.yu, www.pks.co.yu, www.zssrbije.co.yu; www.zasav.org.yu), факултета (www.polj.ns.ac.yu, www.agrifaculty.bg.ac.yu), специјализовани по одређеним областима – где можете „прелистати” и *Први српски пољопривредни интернет часопис* (нпр. www.toba.co.yu, www.garden.co.yu) или културама: нпр. www.malina.co.yu), невладиних организација (www.agromreza.org, www.seoskiprag.org.yu), приватних фирми (нпр. расадник ружа и листопадног дрвећа www.topalovic.co.yu), занатских радионица (нпр: произвођача амова и друге опреме за коње www.djuran.co.yu) или, пак, да успоставите контакт са *Асоцијацијом слободних фармера* у Хоргошу (e-mail: pjer@yunord.net) или са *Танасијевић Зораном* – првим српским „сајбер сељаком” из Белановице код Љига – који сваке суботе у 9 сати на тезги број 36 Каленића пијаце у Београду испоручује *organic food's* купцима на основу *e-mail*-ом претходно уговорених поруџбина.

Агенције САД за међународни развој (USAID – United States Agency for International Development) – која помоћ пољопривреди и селу у Србији (изузимајући територију Косова и Метохије и подручје Београда) реализује преко једног домаћег (програми *едукације пољопривредних произвођача*)³³ и пет иностраних „подизвођача”, уз суфинансирање пројеката *економске ревитализације* локалне заједнице (проширивање могућности за остваривање прихода и отварање нових радних места у малим и средњим предузећима), *помоћи за развој сеоских задруга* (мали профитабилни програми на газдинствима удружених земљорадника) и *екологија* (унапређења услова и активности заштите и очувања животне средине).³⁴

³³ НВО Г-17 плус и Савезни завод за биљне, животињске и генетичке ресурсе су од 160.000 \$ донација USIAD током 2001/02. године реализовали програм „Буди бољи – научи да планираш”, којим је едукован велики број пољопривредних произвођача (300 предавања из области пољопривреде и ветерине у 30 општина) и публикован радни материјал: (1) „*Зашто да се бавим агробизнисом?*”, (2) „*Нове технологије у агробизнису*” и (3) „*Агробизнис појмовник*”.

На бази искустава из реализације тог програма, марта 2002. године конституисана је нова НВО *Агромежа*, Београд, са својим *агро-инфо центрима* у Србији – чије активности су презентирани на *web site* www.agromreza.org.

³⁴ То су: 1) ADF (*America's Development Foundation*) – *Америчка фондација за развој* која је обухватила 65 локалних заједница у 11 општина на територији Војводине (Суботица, Сомбор, Бачка Топола, Бечеј, Врбас, Нови Сад, Инђија, Кикинда, Зрењанин, Вршац и Панчево); 2) IRD (*International Relief and Development*) – *Организација за међународну помоћ и развој* која делује у 60 локалних заједница у 13 општина западне Србије (Сремска Митровица, Рума, Шабац, Лозница, Владимирци, Крупањ, Мионица, Уб, Валево, Ариље, Бајина Башта, Пожега и Ужице); 3) ACDI / VOCA (*Agriculture Cooperative Development Initiative / Volunteers in Overseas Cooperative Assistance*) – *Иницијатива за развој пољопривредних задруга / Волонтери за помоћ задругама у иностранству* – чијим активностима је обухваћено 14 општина централне Србије (Аранђеловац, Чачак, Ћуприја, Горњи Милановац, Јагодина, Крагујевац, Краљево, Кнић, Пожаревац, Смедерево, Смедеревска Паланка, Параћин, Топола и Врњачка Бања); 4) CHF (*Community Habitat Finance*) – *Заједница – пребивалиште – финансије* чији се пројекти реализују у 76 локалних заједница на подручју 19 општина (Пирот, Бабушница, Меровина, Алексинац, Ниш, Ражањ, Прешево, Бујановац, Трговиште, Босилеград, Сурдулица, Лесковац, Власотинце, Лебане, Медвеђа, Зајечар, Књажевац, Бор и Мајданпек); 5) Mercy Corps – која послује на територији 61 локалних заједница у 18 општина (Прокупље, Блаце, Куршумлија, Житорађа, Брус, Александровац, Тстеник, Варварин, Крушевац, Ћићевац, Ра-

4. ПЕРФОРМАНСЕ ЈАВНЕ ПСС У СРБИЈИ У ПЕРИОДУ ОД 1992. ГОДИНЕ

*Законом о пољопривредној служби (1991)*³⁵ прописани су:

– услови и начин обављања стручних послова на унапређењу пољопривредне производње код земљорадника, пољопривредних газдинстава и других произвођача,

– услови и начин оснивања пољопривредне службе,

– финансирање пољопривредне службе, и

– надзор над радом пољопривредне службе.

Законом о пољопривредној служби прописано је 11 врста послова које обављају *републичка, подручне и специјализоване пољопривредне службе*, а у складу са *дугорочним (5 година) и годишњим програмима рада*, чија се реализација финансира средствима буџета Републике Србије.

4. 1. Организација и задаци јавне ПСС у Србији

У складу са *Уредбом о поверавању послова на унапређењу пољопривредне производње код земљорадника, пољопривредних газдинстава и других произвођача (1992)*³⁶ и њеном допуном (1993),³⁷ тадашње Министарство пољопривреде, водопривреде и шумарства Републике Србије склопило је са *Институтом за примену науке у пољопривреди* из Београда *Уговор* којим је тај Институт преузео послове и задатке *Републичке пољопривредне службе*.

Од укупно 11 врста послова на унапређењу пољопривредне производње специфицираних чл. 1. *Закона о пољопривредној служби*, Институту као *Републичкој пољопривредној служби* поверено је следећих пет група послова:

☞
шка, Нови Пазар, Тутин, Сјеница, Ивањица, Нова Варош, Пријепоље и Прибој). Више информација о наведеним организацијама и пројектима које оне суфинансирају може се сазнати посетом њихових *web site*-а или упитом на *e-mail*: ADF – www.adf.org.yu и office@adf.org.yu; IRD – www.ird-bg.org.yu и info@ird-bg.org.yu; CHF – www.chfyu.org и office@chfyu.org; ACDI / VOCA – www.acdivoca.org.yu и office@acdivoca.org.yu; MERCY CORPS – www.mercycorps.org и info@mercycorps.org.yu

³⁵ *Закон о пољопривредној служби*, Службени гласник РС, број 61/91.

³⁶ *Уредба о поверавању послова на унапређењу пољопривредне производње код земљорадника, пољопривредних газдинстава и других произвођача*, Службени гласник РС, број 56/92.

³⁷ *Уредба о допуни Уредбе о поверавању послова...*, Службени гласник РС, број 85/93.

- организовање информационог система о стању, капацитетима и мерама за унапређење пољопривредне производње;
- информисање о технолошким иновацијама и издавање публикација о научним и стручним достигнућима у области пољопривредне производње;
- саветодавно-консултантски послови у вези унапређења пољопривредне производње према предузећима и другим правним лицима (која користе услуге ПСС); и
- организовање стручних саветовања и других облика преношења иновација у пољаопривредној производњи;
- учешће у изградњи дугорочних и годишњих програма унапређења пољопривредне производње и праћење њиховог извршења.

Поред координације рада *подручних пољопривредних служби*, Републичка пољопривредна служба опслужује и 21 стручни одбор за: заштиту и коришћење пољопривредног земљишта; производњу и прераду: жита, индустријског биља, крмног биља, поврћа, воћа и грожђа; производњу и сакупљање лековитог и ароматичног биља и шумских плодова; семенарство, садни материјал, заштиту биља, механизацију, говедарство, производњу и прераду млека, свињарство, овчарство и козарство, коњарство, живинарство, пчеларство, крзнашице и кунићарство, прераду меса и других сточарских производа, неконвенционалну анималну производњу.

Друга група послова наведених у чл. 2. Закона о пољопривредној служби поверена је подручним пољопривредним службама у 39 регионалних центара – од чега је, после агресије НАТО-а на СР Југославију (24. март – 10. јуни 1999) и уласка КФОР-а на територију Косова и Метохије, 5 подручних служби изван јурисдикције Републичке пољопривредне службе.³⁸

³⁸ Од агресије НАТО-а на СР Југославију и уласка КФОР-а на територију Косова и Метохије, под јуриосдикцијом Републичке пољопривредне службе нису: Пољопривредна станица за заштиту биља – Пећ, ПИК „Прогрес” – Призрен, Пољопривредна станица – Ђаковица, Пољопривредно-индустријско предузеће „Младост” – Гњилане и Биотехнички институт – Пећ.

После успостављања власти УМНИК-а и на подручју северне Косовске Митровице (новембар 2002.) остаје још увек нејасно да ли ће под јурисдикцијом Републичке пољопривредне службе и даље опстати Земљорадничка задруга „23. новембар” из Косовске Митровице као подручна пољопривредна служба која је пружала саветодавне услуге пољопривредним произвођачима у општинама са претежно српским живљем (Звечан, Зубин Поток, Косовска Митровица, Лепосавић и Србица).

Саветодавне услуге у 39 подручних пољопривредних служби обављају 10 пољопривредних станица, 16 завода за пољопривреду, 6 института и 1 центар за пољопривредна истраживања, 1 виша пољопривредна школа, 4 пољопривредна предузећа и 1 земљорадничка задруга.³⁹

У надлежности *подручних пољопривредних служби* спадају послови:⁴⁰

- селекције, репродукције и вештачког осемењавања у сточарству,
- оплемењивања биља и ширења нових сорти и хибрида гајених биљака,
- праћење појаве биљних болести и штеточина (извештајно-прогнозна служба),
- извођење демонстрационих огледа у различитим еколошким условима,
- организовање пољопривредних изложби и смотри, и
- трансфер знања и технологије до земљорадника и других произвођача.

Посебно треба истаћи да је у контексту процеса приватизације, на јавној аукцији (мај 2002) продата и прва организација која врши послове ПСС у Србији – *Завод за пољопривреду „Лозница“* из Лознице, чиме је измењена својинска структура (*друштвено предузеће* је трансформисано у *акционарско друштво*) и практично начин управљања у овој организацији која је и даље наставила да врши послове подручне пољопривредне службе на територији општина које је и раније опслуживала.⁴¹ Међутим, процес приватизације организација које врше послове ПСС у Србији потом је обустављен до даљег.

Трећу групу послова обављају *научници и стручњаци у 6 специјализованих институција* – који у складу са уговорним обавезама⁴² пружају специјалистичке услуге саветодавцима и пољоприв-

---

³⁹ Списак организација које врше послове *подручних пољопривредних служби* и општина на чијој територији врше саветодавне услуге наведен је у чл. 2. *Уредбе о поверавању послова ...*, Службени гласник РС, број 56/92.

⁴⁰ *Ibid*, чл. 2.

⁴¹ На јавној аукцији одржаној 24. 05.2002. године, 70% вредности друштвеног капитала по цени од 191.000 динара (око 3.100 еура) купила је приватна фирма „Мобид” д. о. о. из Београда и тиме постала већински власник *Завода за пољопривреду* у Лозници.

⁴² На основу чл. 3. *Уредбе о поверавању послова ...*, Службени гласник РС, број 56/92. и чл. 1. *Уредбе о допуни Уредбе о поверавању послова ...*, Службени гласник РС, број 85/93.

вредним стручњацима на територији Републике, организују предавања, семинаре и симпозијуме, врше послове експертизе по посебним захтевима наручиоца, итд., а то су:

– *Институт за заштиту биља и животну средину*, Београд – за послове извештајно-прогнозне службе о појави биљних болести и штеточина,

– *Институт за земљиште*, Београд – за послове испитивања плодности земљишта, контроле квалитета минералних и органских ђубрива, опасних и штетних материја у земљишту и у води за наводњавање, као и разраде модела здраве хране и извођења демонстрационих огледа у различитим еколошким условима;

– *Завод за жита и брашно*, Нови Сад – за послове контроле квалитета жита и брашна,

– *Завод за млекарство*, Београд – за послове контроле квалитета млека и млечних производа, као и примењена и развојна истраживања у области производње, откупа, прераде и пласмана млека;

– *Завод за хмель, сирак и лековито биље*, Бачки Петровац – за послове унапређења производње, контроле квалитета и порекла хмелја и лековитог биља, и

– *Енолошка станица*, Вршац – за послове контроле квалитета пољопривредно-прехранбених производа (сем жита, брашна, хмелја и лековитог биља).

4. 2. Финансирање јавне ПСС у Србији

У складу са чл. 6. *Закона о пољопривредној служби* (1991) и на основу *дугорочних*⁴³ и *годишњих програма рада*, финансирање пољопривредне службе врши се из средстава буџета Републике Србије – која се за ту намену исказују као посебна позиција у разделу републичког *Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде*.

И поред изразито високог учешћа пољопривреде у друштвеном производу Србије, евидентно је релативно значајно смањење учешћа ресорног министарства у буџету Републике (са 8,6% у 1996. на 3,6% у 2002) и учешћа ПСС у буџету ресорног министарства (са 2,50% у 1994. на 1,14% у 2001) – *Таб. 1.*

---

⁴³ Детаљније о томе види: *Програм рада пољопривредне службе на унапређењу пољопривредне производње за период 1992-1996. године*, Службени гласник РС, бр. 56/92.

Може се закључити да је финансирање ПСС у Србији (1994-2002) било:

- несразмерно значају и доприносу пољопривреде и села, и
- недовољно у односу на послове прописане *Законом о пољопривредној служби* и реализацију задатака по програмима рада *Републичке, подручних и специјализованих пољопривредних служби*.

Таб. 1. – Показатељи ДП пољопривреде, буџета Министарства пољопривреде и ПСС у Србији

Показатељи (%)	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.
Удео пољопривреде у ДП привреде	20.9	22.0	23.0	21.6	19.4	22.7	21.5	22.4	–
Удео Министарства у буџету Републике	7.7	4.7	8.6	6.8	6.2	5.1	5.0	4,1	3,6
Удео ПСС у буџету Министарства	2,50	1.83	1.30	2.00	2.42	2.20	2,19	1,14	1,34

Извор: Обрачун аутора на основу података РЗС (обрасци КГИ-01) и података из *Закона о буџету Републике Србије* – за наведене године. ДП – друштвени производ

Апсолутни показатељи обрачунати на основу искључиво планских докумената (Таб. 2), и поред њихове апроксимације због разлике између официјелног (по коме су показатељи обрачунати) и реалног („црног”, тржишног, жиралног, уличног) курса у условима изражене инфлације, такође потврђују наведену општу констатацију о минорним средствима за финансирање ПСС у Србији – тенденцију њиховог смањења са 2,50% у 1994. на 1,14% буџета Министарства пољопривреде у 2002. години и посебно њихов „катаклизмички пад” у 2000. години – како укупно тако и по јединици корисника услуга (земљорадничком газдинству) односно по јединици капацитета за пољопривредну производњу (хектару обрадиве површине).

Таб. 2. – Показатељи аграрног буџета и буџета ПСС у Србији

Година	Буџет (000.000 ДМ) ¹⁾		Средства ПСС (ДМ) по	
	аграрни	ПСС	газдинству	на обрадиве
1994.	161.4	4.032	3.61	1.02
1996.	303.0	3.939	3.53	1.00
1998.	158.3	3.833	3.44	0.97
1999.	130.6	2.875	2.58	0.80
2000.	45.7	1.000	0.90	0.28
2001.	170.0	2.000	1.79	0.55
2002.	210.0	3.575	3,17	0.98

Извор: Обрачун аутора на основу података РЗС о попису домаћинстава која поседују пољопривредно газдинство (1991) и података о обрадивој површини у приватном сектору својине – за наведене године, као и података из *Закона о буџету Републике Србије* – за наведене године. Обрачун на бази официјелног курса ДМ по појединим годинама: 1994 – 1,00 динар, 1996 – 3,30 динара, 1998 – 6,00 динара и 1999 – 12,00 динара.

Међутим, уколико се обрачун уради на основу тзв. ”црног” курса ДМ, средства планирана за финансирање ПСС у Србији реално су била мања за 2/3, што указује на финансијску девастацију свих организација које су вршиле саветодавне услуге пољопривредним произвођачима у наведеном периоду. Поред тога, и та недовољна средства нису организацијама за пружање саветодавних услуга ажурно уплаћивана, а значајан део је уместо у новцу исплаћиван у „натури”.⁴⁴

⁴⁴ У прилог томе указују и констатације у раду *Sevarlic M. et al.* (1999:150-151) да и тако минорна средства планирана за функционисање ПСС у Србији нису уопште уплаћивана организацијама саветодавне службе (нпр. за 1998. годину) или су уплаћивана у значајно редуцираним износима (испод 40% за 1996. и око 65% за 1997. годину) – и то са недопустиво великим прекорачењем рокова за уплату појединих буџетских трансхи – до 6. јануара 1999. године није уплаћен ниједан динар од планираних 23 милиона динара за финансирање рада ПСС у 1998. години. Исти аутори наводе да је до 2000. године само мањи део (15-18%) редуцираног износа средстава Аграрног буџета за финансирање рада ПСС исплаћиван у новцу, док је преостали доминантни део обавеза исплаћиван у „натури” кроз гориво или друга средства са којима је у време опште оскудице располагало ресорно министарство.

Такође, и у 2001. години присутни су проблеми редуције планираних буџетских средстава за нпр. спровођење *мера унапређења сточарства* (са

Посебно треба истаћи да су услуге наведених 6 специјализованих организација ПСС биле финансијски релативно скромно алиментирани са одговарајуће позиције републичког буџета, што је неадекватно њиховом значају и потенцијалној експертској улози у обављању одређених послова од општег интереса за развој пољопривреде Србије.

Недовољна финансијска средства, поред других негативних импликација на рад ПСС, онемогућила су изградњу *информационог система Републичке пољопривредне службе* и њено умрежавање са *подручним и специјализованим пољопривредним службама* у Србији – што је, у ери електронских комуникација, велики недостатак за брзо и квалитетно обављање саветодавних услуга.

Најзад, од средине 2002. године, у складу са тзв. омнибус законом о преносу надлежности са Републике Србије на Покрајину Војводину,⁴⁵ финансирање ПСС у Војводини не врши се директно из републичког буџета већ посредно из покрајинског буџета али средствима која се, такође, алиментирају из буџета Републике Србије.

И поред реалног опоравка у 2001. и 2002. години, може се констатовати да финансијски положај ПСС у Србији није задовољавајући, што указује на неадекватан однос ресорног министарства и Владе Републике Србије према овом круцијалном сегменту институционалне инфраструктуре у нашој пољопривреди.

4. 3. Материјални ресурси ПСС у Србији

Пољопривредне саветодавне службе у Србији располажу са:

- око 400 ha државног земљишта – за постављање демонстрационих огледа и друге видове пољопривредне производње,
- око 40.000 m² пословног и другог простора у објектима различите намене,

---

⇒

150 на 110 милиона динара) или, пак, пролонгирање рока измиривања обавеза за исту намену из 2002. на 2003. годину – чиме се, и поред основаности потребе контроле и верификације обима и квалитета извршених услуга, *de facto* уводи институт *ретроактивног финансирања услуга* обављених у претходној години на унапређењу сточарства у Србији.

⁴⁵ Закон о утврђивању одређених надлежности аутономне покрајине, Службени гласник РС, бр. 6/2002.

– 159 лабораторија: 27 за педолошке и 24 за хемијске анализе, 35 за контролу семена, 29 за заштиту биља, 25 за контролу квалитета производа, 18 за контролу квалитета сточне хране и 1 за микробиолошке анализе,

– око 170 возила, од чега свега око 20 теренских – што је несразмерно потребама условљеним конфигурацијом терена у Србији, и

– око 100 рачунара – неумрежених у одговарајући информациони систем.

4. 4. Кадрови у ПСС Србије

Кадровску анализу пољопривредних служби у Србији, у периоду 1997-2002. године (Таб. 3) карактерише, пре свега, „егзодус” саветодаваца свих нивоа квалификација из ПСС, посебно дипломираних инжењера који саветодавне услуге непосредно пружају пољопривредницима (за 394 саветодаваца или за 54,3%) – што је последица углавном њиховог изразито неповољног економског положаја у анализираном периоду. Насупрот смањења укупног броја запослених (за 353 радника или за 37,4%) – што је последица „бега” саветодаваца, евидентирано је и повећање запослених са нижим квалификацијама (за 34 радника или за 14,7%).

Таб. 3. – Кадрови у ПСС у Србији (1997. и 2002)*

Квалификација	1997.		2002.		Разлика 2002-1997	Индекс 2002/1997
	број	%	број	%		
Доктори наука	63	6,7	34	5,7	– 35	54,0
Магистри	52	5,5	33	5,6	– 19	63,5
Специјалисти	6	0,6	7	1,2	1	116,7
Дипл. инжењери	592	62,6	252	41,9	– 340	42,6
Остали	232	24,6	266	45,6	34	114,7
Укупно	945	100,0	592	100,0	– 353	62,6

* Искључујући кадрове у 6 организација специјализованих пољопривредних служби

Извор: а) за 1997. годину – подаци преузети из рада *Sevarlic M. et al.* (1999 : 149)

б) за 2002. годину – обрачун аутора на основу документације Републичке пољопривредне службе за наведену годину.

Таб. 4. – Број и структура запослених у Републичкој и подручним пољопривредним службама у Србији (2002)

	Укупно ПСС		Републичка		Подручне	
	број	%	број	%	број	%
<i>Квалификација саветодаваца</i>						
Доктори наука	34	5,7	5	17,2	29	5,2
Магистри	33	5,6	5	17,2	28	5,0
Специјалисти	7	1,2	1	3,5	6	1,1
Дипл. инжењери	252	41,9	11	37,9	241	42,1
Остали	266	45,6	7	24,1	259	46,7
Укупно	592	100,0	29	100,0	563	100,0
<i>Образовни профил саветодаваца</i>						
Ратари	98	30,1	2	9,1	96	31,8
Сточари	73	22,4	15	68,2	58	19,1
Воћари-виноградари	31	9,5	2	9,1	29	9,5
Заштитари	68	20,9	1	4,5	67	22,0
Механизатори	8	2,5	1	4,5	7	2,3
Технолози	29	8,9	–	–	29	9,5
Агроекономисти	7	2,1	–	–	7	2,3
Мелиоративци	10	3,1	–	–	10	3,3
Укупно	326	100,0	22**	100,0	304	100,0

* Искључујући кадрове у 6 организација специјализованих пољопривредних служби

** Разлику од 1 стручњака чини специјалиста за информатику.

Извор: Обрачун аутора на основу документације Републичке пољопривредне службе.

Анализа кадровског потенцијала ПСС у Србији (2002) указује да је доминантни део запослених у подручним пољопривредним службама, док је у Републичкој ангажовано само 29 радника или 4,9% укупно запослених (Таб. 4). Међутим, Републичка пољопривредна служба има повољнију кадровску структуру односно већу заступљеност стручњака у укупном броју запослених (75,9%) него подручне пољопривредне службе (54,0%). Уједно, анализа запослених стручњака по појединим подручним пољопривредним службама указује на значајне регионалне разлике (између свега 3 стручњака у северном делу Косовске Митровице до највише 18 у Сремској Митровици), што је условљено разликама у величини територије на којој саветодавци врше услуге својим клијентима.

Посебно треба истаћи да анализа запослених стручњака по појединим образовним профилима указује на апсолутну необезбеђеност агроекономистима у *Републичкој* и већини *подручних пољопривредних служби*, што је недопустиво с обзиром на тржишни амбијент привређивања, оријентацију ка фармеризацији приватног сектора пољопривреде и праћење показатеља пословања на преко 1.700 приватних газдинстава у Србији.⁴⁶ У том контексту, недовољним се може оценити и обезбеђеност *подручних пољопривредних служби* са механизаторима – с обзиром на расположиву пољопривредну механизацију и могуће уштеде у трошковима коришћења исте на приватним газдинствима.

5. НОВИ ИЗАЗОВИ ЗА ПСС У СРБИЈИ

Поред кадровског и материјалног оснаживања и обезбеђења стабилних и дугорочних извора финансирања, ПСС у Србији предстоји *увођење институције лиценци за саветодавце* као њихове легитимације за пружање одговарајућих саветодавних услуга у одређеном периоду. То се у принципу односи на саветодавце свих специјалности, а нарочито за саветодавце који раде на пословима заштите биља и прехранбених производа.⁴⁷

Поред контаката са републичким *Министарством пољопривреде* као финансијером и надзорним органом, у будућим екстерним односима *Републичка* и *подручне пољопривредне службе* требало би да непосредније координирају своје активности са:

---

⁴⁶ Према расположивим информацијама у *Републичкој пољопривредној служби*, поред редовних саветодавних и других послова, један стручњак специјалиста за 3 основне гране пољопривредне производње (ратарство, сточарство и воћарство-виноградарство) треба да прати све производно-економске показатеље пословања на просечно 9,64 одабрана приватна газдинства.

⁴⁷ Нпр.: у САД лиценца саветодаваца за заштиту биља важи 3 године, а пре њеног истека саветодавци су дужни да похађају курс и положи тест којим апсолвирају иновације у овој изузетно динамичној и безбедоносно врло осетљивој области услуга.

У том погледу, такође, значајно је користити искуства и програме перманентне едукације саветодаваца по угледу на *Пољопривредно саветодавну службу (Kmetijsko svetovalna služba)* у Словенији, која послује у саставу специјализоване институције – *Пољопривредно-шумарске коморе Словеније (Kmetijsko-gozdarska zbornica Slovenije)*.

- удружењима пољопривредних произвођача – организованим по територијалном или гранском принципу,
- *Задружним савезом Србије и окружним задружним савезима,*
- *удружењима за аграр Привредне коморе Србије и регионалних привредних комора,*
- *струковним асоцијацијама* из области пољопривреде и пре-храмбене индустрије,
- *образовним пољопривредним институцијама* – посебно факултетима,
- *саветодавним службама других земаља* – посебно нпр. Словеније и Пољске које су прошле фазу постсоцијалистичке транзиције а имају сличну аграрну структуру, као и саветодавним службама земаља ЕУ,
- *продуктним берзама* и институцијама *агробизнис маркетинг информационих система* – који, нажалост, још увек нису изграђени у нашој земљи.

Нове циљне групе клијената *саветодавне службе* мултифункционалнијег карактера треба да буду:

- крупна фармерска газдинства оријентисана на специјализовану производњу и примену савремених технолошких решења у пољопривредној производњи;⁴⁸
- невладине организације, млади фармери или агробизнисмени, мала и средња предузећа, дечји клубови (по узору на *4 H* у САД и Пољској) – који делују у руралним подручјима;
- сеоске жене као савремене домаћице, даваоци услуга у сеоском туризму, књиговође на фармама и у агробизнис фирмама, неговатељице;
- специјализована удружења произвођача, струковне и друге бизнис асоцијације у руралним подручјима;
- аграрни и неаграрни клијенти којима су потребни еколошки,⁴⁹ пејсажни, водопривредни, грађевински, имовински, правни, економски (рачуноводствени, инвестициони, финансијски, маркетиншки...) и други неаграрни савети и услуге;
- организатори програма неконвенционалних у ширем контексту аграрних (*organic food*,⁵⁰ крзнашице, пужеви, ароматично и ле-

---

⁴⁸ Као нпр. интегрални системи исхране биљака (*IPNS – integrated plant nutrition systems*), интегрално управљање употребом пестицида (*IPM – integrated pest management*).

⁴⁹ Више о томе у: *Шеварлић М. (1999-а)* и *Шеварлић М. (1999-б)*.

⁵⁰ Више о томе у: *Шеварлић М. (1998)* и *Veselinovic B., Sevarlic, M. (2000)*.

ковито биље, цвеће и украсно шибље, шумски плодови, хумус, подмладак ловне дивљачи, егзотичне животиње – нојеви, паунови, ...) или алтернативних производних (прерада пољопривредних производа, дрвета, грађевинског материјала, ...) и посебно неаграрних активности у руралним подручјима⁵¹ (сеоски или еко-туризам, домаћа радиност, здравствена и социјална рехабилитација),

– институције које планирају и организације које реализују програме одрживе пољопривреде и интегралог развоја руралних подручја,⁵² пре свега у функцији очувања природних ресурса и заштите животне средине;⁵³

– институције и организације које санирају последице НАТО агресије⁵⁴ – од еколошких „црних тачака” до „вијетнамског синдрома”;

– институције које санирају последице „постсоцијалистичке” приватизације и повратак „израубованог технолошког вишка” радника из фабрика и градова у села;

---

⁵¹ Повећању запослености и дохотка тј. смањењу сиромаштва и прекомерне експлоатације природних ресурса у руралним подручјима значајно доприносе тзв. *RNF – Rural non-farm activities*. Више о томе у: FAO (1998) – *The State of Food and Agriculture: Rural Non-Farm Income in Developing Countries*, Rome.

⁵² Концепт *одрживог пољопривредног и руралног развоја* дефинисао је Савет ФАО (1989) као *Sustainable Agriculture and Rural Development – SARD*. Више о томе у: *Sustainable development and natural resources management*, Fao Twenty-Fifth Conference Paper C/89/2-Sup.2, Rome, Italy.

На значај руралног развоја у земљама које су у процесу прилагођавања за пријем у чланство ЕУ, веома индикативно указује и пример Пољске – где је *Министарство пољопривреде и прехранбене привреде* преименовано у *Министарство пољопривреде и руралног развоја*. Више о томе у раду: *Wesierski J.* (1999): *Polish agriculture as compared with agriculture of the European Union*, Warsaw, FAPA.

О *интегралном руралном развоју Сувоборске регије – Коштунићи*, види у: *Djordan S., Sevarlic M., Zakic Z.* (2000).

⁵³ Те активности ће све више добијати на значају упоредо са имплементацијом принципа *загађивач плаћа (Polluter pays principle – PPP)* инаугурисаног у документима *Заједничке аграрне политике (CAP-Common Agricultural Policy)* ЕУ (1993-1999), који је пролонгиран и на период 2000-2005. године у *Агенди 2000 (Agenda 2000, Bulletin EU 5/97, Brussels)*. Више о томе у: *Поповић Весна* (2002).

⁵⁴ Више о томе у: *Шеварлић М.* (2001).

– институције и организације које реализују програме обновљивих извора енергије (соларна, еолска, хидро, биогаз, геотермални извори,...) у руралним подручјима;

– послови у вези сертификарања квалитета аграрних инпута и пољопривредно-прехранбених производа, као и њиховог географског порекла и робне марке;

– послови у вези коришћења генетски модификованих производа и хемијских сурогата у агробизнису;

– организовање и одржавање информационих система за потребе пољопривредних произвођача и других субјеката у агробизнису и руралном развоју;⁵⁵

– субјекти реализације програма за развој пољопривреде и руралних подручја који се финансирају из средстава међународних организација (*FAO, WB-IBRD, EU*)...

За очекивати је да ће студија, коју у виду донаторске помоћи раде експерти ЕУ, донети адекватан предлог за реструктурирање постојећег или имплементацију новог модела организовања ПСС – која ће у опису својих послова садржати и напред наведене активности које указују на потребу трансформације од садашње класичне *пољопривредне* ка будућој *саветодавној служби мултифункционал-нијег карактера*.

6. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ПОГЛЕД У БУДУЋНОСТ

Село у Србији на почетку III миленијума карактеришу бројне и врло хетерогене активности. Оне се у привредном погледу крећу у дијапазону између мануелног рада са мотиком и виртуелног предузетништва, а у развојном погледу између ревитализације и/или приватизације послератних изграђених задружних домова и решавања све акутнијих еколошких проблема у руралним подручјима.

Полазећи од постојећег нивоа развоја технике и технологије производње у пољопривреди и карактеристика аграрне структуре, као и (не)развијености руралне економије уопште, ПСС представљаће и убудуће неопходну институцију у Србији.

---

⁵⁵ Попут AMIS – *Agricultural Marketing Information System* за земље Централне и Источне Европе, TISUP – *Tržišni informacijski sustav u poljoprivredi* у Хрватској.

С обзиром на разлике између садашњих модела организовања саветодавне службе у појединим земљама,⁵⁶ неопходно је при реструктурирању постојеће или формирању нове саветодавне службе у Србији у што већој мери елиминисати слабости а имплементирати предности других актуелних модела ПСС у свету.⁵⁷

Имајући у виду економски положај корисника ПСС у Србији, неопходно је да саветодавне услуге и у наредном периоду буду алиментирани из средстава буџета. Међутим, са ширењем асортимана и проналажењем нових група клијената саветодавних услуга у условима постсоцијалистичке транзиције и значајнијег усмеравања ка интегралном развоју руралних подручја, потребно је започети и – упоредо са порастом економске моћи појединих група клијената – постепено ширити самофинансирање саветодавне службе или пак развијати приватно саветодавство⁵⁸ у овој области.

Наведена и друга нова поља рада условљавају потребу организационог реструктурирања, кадровског и материјалног оснаживања, информатичког опремања и умрежавања, као и пословног повезивања саветодавне службе са одговарајућим институцијама у земљи и иностранству.

У таквом амбијенту, неопходно је да се постојећа *пољопривредна саветодавна служба* трансформише у јавну саветодавну службу општијег карактера, са циљем да уместо садашње практично једине функције – саветодавне услуге за унапређење пољопривредне производње на приватним газдинствима, буде компатибилна са *Extension Services* у ЕУ и другим развијенијим земљама и

---

⁵⁶ У свету постоје бројни модели организовања ПСС: као део ресорног министарства – нпр. у Хрватској, као уговором поверени посао научном институту – нпр. сада у Србији, као уговором поверени посао високошколским институцијама – нпр. у САД, као посебно формирана институција – нпр. у Македонији, као део пољопривредно-шумарске коморе – нпр. у Словенији, као служба асоцијације произвођача – нпр. у Данској.

⁵⁷ Више о томе у: *Sevarlic M., Vasiljevic Z., Radivojevic R. (1999) и Веселиновић Б, Шеварлић М., Васиљевић З. (2002)*

⁵⁸ При опредељењу за или *против приватизације саветодавне службе*, поред искустава из земаља са развијенијом тржишном привредом (САД, Данска, Холандија), интересантно је сагледати и резултате пилот пројекта институционализације *приватних пољопривредних саветодаваца* у Хрватској, где је већ основана и специјализована *задруга* која обједињује делатност 20-так чланова – пољопривредних саветодаваца.

пружа саветодавне услуге мултифункционалног карактера ради равномернијег регионалног развоја руралних подручја Србије у XXI веку.⁵⁹

ЛИТЕРАТУРА

Арсенијевић Б. и сар. (1994): *Виша техничка школа (1979-1994)*, Виша техничка школа, Пожаревац.

Veselinovic, B., Sevarlic, M. (2000): *Programs of organic agriculture in FR Yugoslavia: case study Terra's – Subotica*, International Scientific Conference *Regional structural transformation of agriculture and rural areas with regard to Poland's integration with the EU*, Cracow, 7-8. December, 2000

Веселиновић Б., Шеварлић М., Васиљевић З. (2002): *Пољопривредна саветодавна служба и едукација произвођача – чинилац интеграције у Европску унију*, Економист (3), Београд, стр. 189-200.

Djordan Slobodanka, Sevarlic M., Zakic Zorka (2000): *New Model of Regional Rural Development – case study Kostunici, Serbia*, Proceedings of the 7th International Agrieconomic Scientific Days *Agricultural and Rural Development for Regions*, Volume 1 (A-F), Gyongyos, Hungary, March 28-29, 2000, p. 252-257.

Јовановић А. (1896): *Историјски развитак Српске Задруге*, Београд.

Мирковић Р. и сар. (1995): *Тридесетпет година Више пољопривредне школе у Шапцу (1960-1995)*, Виша пољопривредна школа, Шабац.

Новак И. (1970): *Пољопривредна служба*, Пољопривредна енциклопедија, том 2, ЈАЗУ, Загреб, стр. 614-615.

Новковић Н. (1992): *Јапанска пољопривреда и пољопривредна саветодавна служба*, Институт за економику пољопривреде и социологију села, Пољопривредни факултет, Нови Сад.

Новковић Н., Шомођи Ш., Шеварлић М., Његован З. (1993): *Модел пољопривредне саветодавне службе (потребе, циљеви, задаци и начин организовања)*, у Тематском зборнику радова *Менаџмент, маркетинг и информациони системи у функцији развоја пољопривреде*, Институт за агрономију, Пољопривредни факултет, Београд, стр. 401-407.

Петровић Ј. (1930): *Окућје или заштита земљорадничког максимума*, Привредни преглед, Београд.

***** (1958): *Пољопривредни приручник*, Задружна књига, Београд.

Поповић В. (2002): *Европска аграрна подршка и одрживи рурални развој* (Докторска дисертација), Економски факултет, Београд.

---

⁵⁹ Више о типологији пољопривреде и регионалним аспектима руралног развоја Србије – види у: Todorovic M., Sevarlic M. (2000) и Todorovic M. (2002).

***** (1964): *Приручник из економике пољопривреде*, Задружна књига, Београд

Продановић Т. (1995): *Агрономски факултет у Чачку: оснивање, делатност, остварења*, Агрономски факултет, Чачак.

Смиљанић К. и сар. (1987): *Стручна пољопривредна служба*, Институт за примену науке у пољопривреди, Београд.

Срдановић-Бараћ О. (1970): *Пољопривредна удружења југословенских народа*, Пољопривредна енциклопедија, том 2, ЈАЗУ, Загреб, стр. 617-618.

Тодоровић М. (2002): *Основе типологије и регионализације пољопривреде Србије*, Српско географско друштво, Београд.

Todorovic M., Sevarlic M. (2000): *Methodological Questions of Agricultural Typology and Regional Development in Serbia*, Proceedings of the 7th International Agrieconomic Scientific Days *Agricultural and Rural Development for Regions*, Volume 4 (R-ZS), Gyongyos, Hungary, 28-29 March, 2000, p. 207-212.

Шеварлић М. (1998): *Органска пољопривреда и пратећи програми индустрије*, Савремена пољопривреда (5-6), Нови Сад, стр. 27-36.

Шеварлић М. (1999-а): *Еколошке перформансе југословенске пољопривреде*, у монографији *Пољопривреда у транзицији*, Центар за проучавање алтернатива, Београд, стр. 83-105.

Шеварлић М. (1999-б): *Стратегијски менаџмент природним ресурсима у дугорочној политици одрживог развоја пољопривреде и прехранбене сигурности Југославије*, Стратегијски менаџмент (1), Суботица, стр. 13-18.

Шеварлић М. (2001): *Последице НАТО агресије у пољопривреди и прехранбеној индустрији СР Југославије*, Економика пољопривреде (1-4), Београд, стр. 3-16.

Sevarlic M., Vasiljevic Z., Radivojevic R. (1999): *Agricultural Extension Services in Serbia – Possible Models of Organising and Financing*, in Proceedings of the 63rd EAAE Seminar *Financing the Agribusiness Sector*, Volume 1, European Association of Agricultural Economists and Yugoslav Association of Agricultural Economists, Subotica, Yugoslavia (February 2-6, 1999), p. p. 145-159

Цвијетић Л. (1984): *Сумарник коншкрипције становништва и имовине у Србији 1834. године*, Мешовита грађа (Miscallanea), књига 13, Историјски институт, Београд.

Miladin M. SEVARLIC

NEW ROLE OF EXTENSION SERVICES IN RURAL DEVELOPMENT
– CASE STUDY: SERBIA –

Summary

At the beginning of the third millennium rural areas are characterized by numerous and very heterogeneous activities. From economic point of view there are going in diapason from manual labour up to the hoe labour as well as virtual entrepreneurship, while from development point of view between revitalization and/or privatization of the post-war constructed cooperative houses as well as solving of more and more acute ecological problems in rural areas.

In such ambiance, it is necessary that the existing agricultural extension services should be transformed into Republic extension services of general character, aiming to give extension services of multifunctional character instead of existing practically only one function – extension service for improvement of agricultural production on private farms, in order to be reached the balanced regional rural development in Serbia in 21st century.

